

Milan Popović

Evropa i evropske integracije u svetlu teorije svetskog sistema

1. Uvod: nekoliko prethodnih napomena

Pod gornjim naslovom, već nekoliko godina, preciznije od januara 2004, redovno držim predavanje po pozivu, u okviru Škole evropskih integracija, koju organizuju Centar za građansko obrazovanje, Centar za razvoj nevladinih organizacija, i Evropski pokret u Crnoj Gori (uz podršku Foundation Open Society Institute, Predstavništvo Crna Gora). Da ovo predavanje pretvorim i u razvijeni tekst, već za prvo izdanje *Priručnika za školu evropskih integracija* iz 2005, međutim, nisam mogao, zbog razloga objektivne prirode odnosno sprečenosti (zbog toga, tamo, umesto razvijenog teksta, samo dva njegova «surogata», koncept, te neautorizovani snimak odnosno audio-zapis predavanja: Grupa autora, 2005: str. 17-23). U tom smislu, ovaj tekst, kojeg, evo, decembra 2007, konačno završavam i predajem zainteresovanoj javnosti, ali pre svih polaznicima i suorganizatorima Škole, te suizdavačima Priručnika (za njegovo drugo, izmenjeno i dopunjeno izdanje), predstavlja, zapravo, jedno zakasnelo ali «bolje-ikad-nego-nikad» ispunjenje, jednog starog dogovora, duga i obećanja.

Namena ovog teksta, da bude deo priručnika za polaznike Škole evropskih integracija, bitno je opredelila i njegov dominantni profil, sadržaj, formu i karakter. U tom smislu, na samom početku, moram i eksplicitno da istaknem i preciziram: ovaj tekst ne predstavlja celovitu, sistematsku i zaokruženu studiju, analizu i elaboraciju, nego samo jednu vrstu kratkog *ad hoc* vodiča, «itinerera», «mape puta», odnosno spiska, inventara i najkraćeg mogućeg obrazloženja glavnih izvora, ideja i problema, za dalje i samostalno proučavanje teme iz naslova, Evrope i evropskih integracija u svetlu teorije svetskog sistema, i to naravno samo za one, koji za jednim takvim proučavanjem, uopšte imaju volje, afiniteta i interesovanja.

Za teoriju svetskog sistema američkog sociologa Imanuela Volerstina (Immanuel Wallerstein, 1930-), u ovom tekstu, ali i inače, još pre oko dvadeset godina, kada sam upravo ovu teoriju odabrao za glavni predmet svoje doktorske disertacije (Popović, 1995), opredelio sam se zbog više razloga. Ova, kao i njoj bliske teorije, ideje i interpretacije, ima izrazito akademski, profesionalni, uz to i alternativni, čak «disidentski» karakter. Akademski i profesionalni, jer se već više od trideset godina, sistematski, neprestano i uporno, bavi fundamentalnim istraživanjima u društvenoj nauci, strukturama velikog obima i dinamikama dugog trajanja, koja su danas, u svetu, a posebno kod nas, na ratovima opustošenoj periferiji, u velikoj meri diskriminisana, potisnuta i zapostavljena. A alternativni, jer na glavna pitanja i probleme savremenog društva i sveta, pruža, u odnosu na vladajuću teoriju, nauku i ideologiju, drugačije, manjinske i kritičke, ali, istovremeno, inteligentne, stimulatívne i inovativne odgovore,

interpretacije i sugestije. Ili, u obliku najkraće epistemološke informacije, i predloga za dalje proučavanje: teorija svetskog sistema, sledbenik je i reprezent ideje dijalektike, odnosno ideje kompleksnosti, ambivalencije i kontradikcije, i to od njenog najvećeg filozofskog prethodnika iz XVIII i XIX veka, G. V. F. Hegela, do jednog od njenih odnosno naših najznačajnijih prirodnonaučnih savremenika, dobitnika Nobelove nagrade za oblast fizičke hemije sredinom 1970-ih, Ilje Prigožina (Ilya Prigogine).

Na drugoj strani, vladajuća briselsko-podgorička i ina nauka, ideologija i politika evropskih integracija, od njenog prvog teorijskog «oca-osnivača» 1950-ih i 1960-ih, Ernsta Hasa (Ernst Haas), do beskonačnog mnoštva njenih današnjih aparatskih sledbenika, epigona i beneficijara 1990-ih i 2000-ih, najdublje, duhovno, epistemološki i psihološki je utemeljena na jednoj vrsti manje ili više (ne)prikrivenog neofunkcionalističkog dogmatizma, i na jednoj vrsti isto tako manje ili više (ne)prikrivenog birokratskog voluntarizma, autizma, čak solipsizma, i u tome je njeno najveće, potencijalno fatalno teorijsko i političko ograničenje. Uz ono obilje manje poznatih a fundamentalnih teorijskih znanja, o strukturama velikog obima i dinamikama dugog trajanja, upravo je oslobađanje vladajuće evro-integracionističke nauke, ideologije i politike, od ovih njenih velikih i potencijalno fatalnih teorijskih i političkih ograničenja, dogmatizama i voluntarizama, ono najvažnije, što naša tema, Evropa i evropske integracije, može da dobije, od teorije svetskog sistema.

Pri tome, od posebne je važnosti, da se dobro razume, i prava, dijalektička priroda kritike koja se ovde izlaže. Teorija svetskog sistema, odnosno njena konkretna primena, koja se ovde predlaže, ne kritikuje vladajuću evro-integracionističku nauku, ideologiju i politiku, odnosno njen neofunkcionalistički dogmatizam, i njen birokratski voluntarizam, sa stanovišta nekog radikalnog, ogorčenog i nasilnog anti-globalizma, nego, upravo obrnuto, sa stanovišta jednog umerenog, racionalnog i (u frojdovskom smislu te reči) civilizovanog alter-globalizma. Na praktičnom odnosno političkom planu, ovaj sasvim generalni teorijski stav, može da se «prevede» i ovako: kao evrofilija u odnosu na krajnje ciljeve, a istovremeno evroskepticizam u odnosu na tekuća sredstva (institucije, politike i političare odnosno birokrate) evropskih integracija. Može biti, da je za neofunkcionaliste, dogmatičare i birokrate evropskih integracija, ovo neshvatljivo, ali je, zapravo, sasvim jednostavno: drugo je u funkciji prvog, evroskepticizam u odnosu na tekuća sredstva, institucije i politike, u funkciji je što bržeg i kvalitetnijeg ostvarenja krajnjih ciljeva evropskih integracija. To je ona dijalektika o kojoj je ovde celo vreme reč, i za koju se i ovaj tekst principijelno zalaže.

U tom smislu, i za samog sebe mogu reći, da sam istovremeno evrofil spram ciljeva, a evroskeptik spram sredstava evropskih integracija, te da između ovo dvoje ne vidim nikakvu neodrživu kontradikciju (naprotiv). A kada i u ovom, sasvim određenom i preciznom smislu, kažem kako sam evroskeptik, to ni tada, naravno, nikako nije ekskluzivno, to jest isključivo u odnosu na evropske integracije, nego sasvim generalno, u odnosu na čitav svet, u onom istom smislu, dakle, u kojem je još veliki Rene Dekart, onim svojim čuvenim «Cogito ergo sum», dakle «Mislim» odnosno «Sumnjam», označio sam početak modernog, odnosno antidogmatskog doba i duha. U tom istom smislu, vrhovna stigma, etiketa i diskvalifikacija «evroskepticizma», koja je toliko draga našim

današnjim vladajućim evrointegracionistima, više govori o njima samima, odnosno o njihovoj duhovnoj, mentalnoj i intelektualnoj inferiornosti, dekadenciji i dogmatizmu, nego o bilo kome ili čemu drugom.

2. «Mapa puta»: nekoliko fragmenata

Iako sam to gore već jednom istakao, sa ovim «nekoliko fragmenata», hoću još jednom da naglasim, kako sledi samo neka vrsta *ad hoc* inventara, izbora i predloga, bez detaljnijeg elaboriranja i obrazloženja. Pri tome, fragmente teorije svetskog sistema, koje ovde preporučujem kao okvir za šire, dublje i bolje razumevanje Evrope i evropskih integracija, u daljem toku, razvrstaću i izložiti, u dva različita (iako povezana) vremenska horizonta, odnosno odeljka. U odeljku 2.1. izložiću nekoliko ideja teorije svetskog sistema (i njoj bliskih teorija), koje se odnose na istoriju u užem smislu, odnosno na prošlost, a u odeljku 2.2. nekoliko ideja ove teorije koje se odnose na budućnost (pa i na budućnost Evrope i EU).

2.1. Istorija: tri naučnika, tri otkrića, tri duga trajanja

2.1.1. Fernan Brodel: Evropa

Upravo ove odnosno 2007. godine, EU je proslavila 50 godina od svog institucionalnog rođenja. Istoričari, međutim, s razlogom ističu, kako je samo ovo institucionalno rođenje, istorijski dugo pripremano, pa kao najvažnije istorijske izvore, preteče i prethodnike poluvekovne EU, najčešće navode antičku, odnosno grčko-rimsku kulturu, zatim hrišćanstvo, posebno rano hrišćanstvo, najzad rađanje i uspon moderne, humanizma i renesanse, a od velikih istorijskih vođa i mislilaca, posebno Karla Velikog, i njegovu, odnosno karolinšku Evropu, te Imanuela Kanta, i njegov *Večni mir*. I, naravno, jedan važan, možda čak najvažniji, iako negativni izvor i podsticaj: prvi odnosno drugi svetski rat. Pod pritiskom jednodimenzionalnog ekonomizma i birokratizma, koji su u ovoj uniji danas preovlađujući, to se veoma često zaboravlja, ali su njeni dalekovidni očevi-osnivači, i njeni ratovima iscrpljeni stanovnici, pre pola veka, to veoma dobro znali: u najdubljim temeljima EU, nije ni carinska ni monetarna unija, nego frojdska «civilizacija», odbrana Erosa od Tanatosa, očajničko ali i vizionarsko nastojanje, da se jedna takva kataklizma, više nikada ne ponovi, jer je postalo sasvim jasno, da bi jedno takvo ponavljanje, ukoliko bi se ipak dogodilo, veoma verovatno, bilo i poslednje takvo, odnosno smrtonosno, za samu evropsku, pa i svaku drugu civilizaciju.

Fernan Brodel (Fernand Braudel) najznačajniji je predstavnik druge generacije francuskih istoričara Škole anala, i jedan od najznačajnijih francuskih i svetskih istoričara XX veka uopšte. Za teoriju svetskog sistema Imanuela Volerstina, istorija Fernana Brodela predstavlja jedan od najznačajnijih, ako ne i najznačajniji intelektualni izvor, toliko značajan da je Imanuel Volerstin svome centru u Bingemtonu u državi Njujork u SAD ime dao upravo po svom velikom prethodniku i učitelju (Fernand Braudel Center for the Study of Economies, Historical Systems, and Civilizations). Doprinosi Fernana Brodela

istorijskoj i društvenoj nauci su brojni i raznovrsni, ali će se ovde istaći samo dva, koja su posebno značajna za temu ovog teksta odnosno predavanja. Prvi je jedna relativno nova metodologija i istorija, «strukturalna historiografija», «istorija struktura», ili «istorija dugog trajanja», a drugi, istorijsko, naučno i statističko «otkriće» odnosno dokaz postojanja Evrope kao ekonomskog i istorijskog entiteta još od XV veku. O ova dva značajna doprinosa, u nastavku sledi, samo još po nekoliko osnovnih informacija.

«Strukturalna historiografija», «istorija struktura», ili «istorija dugog trajanja» Fernana Brodela, suprotnost je «događajnoj istoriji». Na jednom mestu Fernan Brodel kaže: «Događaji su prašina». Ovo treba dobro razumeti. Strukture i duga trajanja sačinjena su od događaja, dakle događaji jesu, ne samo realni, nego i značajni, ali su oni takvi samo kao deo struktura i dugih trajanja. Izvan struktura i dugih trajanja, oni se pretvaraju u «prašinu» koja smeta, zasenjuje i zaslepljuje. Takva je «događajna istorija».

Upravo zato što se vezuje za događaje istrgnute iz celina kojima pripadaju, ova istorija je nužno ograničena, jednostrana, jednodimenzionalna. Po pravilu, ona je vladajuća istorija odnosno istorija vladajućih snaga (rasa, nacija, klasa): takozvanih velikih istorijskih ličnosti, osvajača, osnivača, vladara, harizmarha, dvorova i palata. U njoj su mase i žrtve bez lika i glasa. U lošijoj verziji, «događajna istorija» je dvorska apologetika, u boljoj vojna istorija. U obe verzije, međutim, u njoj su privreda, društvo i kultura, izvan vidnog polja, ili, u najboljem slučaju, u zoni «perifernog vida». Zbog toga je i bila neophodna «strukturalna historiografija», «istorija struktura», ili «istorija dugog trajanja», kao njena predmetna, tematska i metodološka kritika, korekcija i dopuna. U tom smislu, «strukturalna historiografija», «istorija struktura», ili «istorija dugog trajanja» Fernana Brodela, prava je naslednica najboljih rezultata prve generacije slavni francuskih «analista». Ona nije više samo dinastička, politička i vojna, nego je i privredna, društvena i kulturna, rečju «totalna istorija», kako je to formulisao još Mark Bloh (Marc Bloch), vodeći predstavnik prve generacije ove istorijske škole.

Kao istoričar, odnosno naučnik, orijentisan prvenstveno, ako ne i isključivo, na iskustvo i iskustvenu proveru, Fernan Brodel nije ostao tek na nivou opšte ideje i hipoteze, nego je svoju istoriju, metodološki testirao i dokazao. U jednom od ovih testova i dokaza, u oblasti privredne istorije, došao je i do onog svog drugog doprinosa, «otkrića» odnosno dokaza postojanja Evrope kao ekonomskog i istorijskog entiteta još od XV veku. Da bi do ovog kapitalnog rezultata uopšte došao, međutim, prethodno je morao da reši, i niz veoma složenih i teških metodoloških i tehničkih problema. U te probleme ovde se neću upuštati. Koga oni zanimaju, ali i inače, koga konkretnije i detaljnije zanimaju ideje, dela i doprinosi Fernana Brodela, može da se o tome detaljnije obavesti u mom radu na koji sam već uputio (Popović, 1995). Umesto toga, ovde sledi još samo kratak prikaz glavnog nalaza i rezultata, do kojeg je Fernan Brodel došao.

Da bi došao do svog «otkrića», odnosno dokaza postojanja Evrope kao ekonomskog i istorijskog entiteta još od XV veka, Fernan Brodel je morao da formira takozvane duge statističke serije, trajanja od jedan, dva, tri, četiri, pet vekova. A da bi formirao ovako duge statističke serije, za indikator je morao da odabere robu (žito, cene žita), koja je bila i ostala manje ili više zajednička na čitavom prostoru Evrope. I uspeo je. Mogao je da

uzvikne «Eureka». Duge statističke serije su egzaktno, kvantitativno, statistički, potvrdile postojanje jednog ekonomski relativno jedinstvenog, integriranog mega-entiteta, na prostoru čitave, u to vreme, politički odnosno feudalno, još uvek krajnje fragmentirane i podeljene Evrope, i to još od XV veka. Ova potvrda došla je u obliku fenomena koncentričnih krugova. Polazeći od centra, središnje Francuske, u kojoj su tada bili najveći sajmovi, preteče današnjih tržišta i berzi, prema periferijama Evrope, sve do granica Rusije i Otomanske imperije, naime, cene žita su u izvesnoj meri rasle, ali uvek po pravilnosti koju ekonomisti standardno objašnjavaju, kao prinos manjih odnosno većih transportnih troškova. Otprilike onako kako se, od središta prema obodima, povećavaju i šire koncentrični krugovi, kada se u mirnu, stajaću vodu, baci kamen ili neki njemu sličan predmet. Fenomen koncentričnih krugova, cena žita u Evropi, od XV do XX veka, bio je nesporan iskustveni dokaz, postojanja jedinstvenog ekonomskog entiteta, unazad pola milenijuma, dakle još i u vreme dok je ovaj entitet bio još uvek daleko, od svog političkog ujedinjenja.

Mada je to gore već dosta jasno implicirano, reći ću na kraju i sasvim eksplicitno. U čemu je glavna poenta, pouka i «korist», polumilenijumske «istorije dugog trajanja», te «otkrića» Evrope Fernana Brodela koje sam gore tek ukratko predstavio, za našu poluvekovnu «Evropu i evropske integracije»? U stvari, najmanje je dve, relativno različite, mada povezane poente, pouke i «koristi». Prvo, više teorijski, intelektualno i saznanjano: da se naša aktuelna, dnevna, «briseleska» istorija, šire, dublje i bolje razume, samo kao deo jednog šireg, dužeg i dubljeg toka, odnosno da se zna da, ni sve poluvekovne zasluge istorijskih «očeva-osnivača», te današnjih funkcionera EU, ne bi bile dovoljne za stvaranje i život unije, da nije bilo i one njene duže, polumilenijumske, istorijske i ekonomske pripreme. I drugo, više praktično, psihološki i politički: da se, upravo zbog ovog prvog, svi mi, današnji akteri Evrope i EU, od njenih funkcionera, komesara i birokrata, preko naučnika, intelektualca i profesora, do takozvanih običnih ljudi, građana i studenata, ako ne u potpunosti (pitanje je da li je to uopšte moguće), a ono barem u neophodnoj meri, oslobodimo jedne vrste uobraženog i zaslepljujućeg «prezentocentrizma», preterivanja i iskrivljivanja «događajne istorije» našeg vremena, koje je ne samo teorijski netačno, nego i politički štetno, a može biti i opasno, pa čak i fatalno.

2.1.2. Imanuel Volerstin: savremeni svetski sistem

Po Imanuelu Volerstinu, «savremeni svetski sistem», kao jedan konkretni, i još uvek postojeći, naš istorijski sistem, nastao je u Mediteranu, u takozvanom dugom XVI veku, preciznije u periodu 1450-1650, i to je upravo ono vreme, i onaj mega-entitet, koji je otkrio Fernan Brodel. Sve do XIX veka, ovaj sistem je po obuhvatu bio samo evropski, tek od XIX veka on postaje i svetski u najužem smislu te reči. U prvih par vekova, njegovo središte je još uvek u «rodnom» Mediteranu, u potonjih dva-tri veka ono se pomera u evro-atlantski basen, gde je i sada. U poslednjih pola milenijuma, razvoj savremenog svetskog sistema nosi složeno mnoštvo više sekularnih trendova i cikličkih ritmova, ali se celina polumilenijumske putanje ovog sistema, najbolje može rezimirati odnosno vizualizovati, pomoću jedne parabole. Levi krak te parabole je u onom takozvanom dugom XVI veku, vrhunac i početak opadanja u periodu velikog

tridesetogodišnjeg rata 1914-1944, desni krak odnosno početak kraja upravo u našem poznomodernom vremenu kraja XX i početka XXI veka, a konačni kraj ovog i pojava nekog novog, boljeg ili goreg istorijskog sistema, negde oko sredine XXI veka. Ovako bi mogao da glasi i najkraći rezime «savremenog svetskog sistema» Imanuela Volerstina.

Sada možemo da postavimo ono pitanje i u slučaju «savremenog svetskog sistema» Imanuela Volerstina. U čemu je glavna poenta, pouka i «korist» od ovog složenog teorijskog i heurističkog pojma, uopšte a posebno za Evropu i evropske integracije? Odgovor je sličan onom u slučaju «Evrope» Fernana Brodela. Glavna poenta, pouka i «korist» od ovog pojma, leži u njegovoj bitnoj istoričnosti. Kao što smo videli, «savremeni svetski sistem» Imanuela Volerstina je istorijski sistem, dakle sistem koji ima svoj početak, uspon, vrhunac, opadanje, i kraj. Razumeti i uvažiti ovu istoričnost, u celini i u pojedinim fazama, znači imati osnovnu orijentaciju u svetskom prostoru i istorijskom vremenu. I obrnuto. Za vladajuću nauku, ideologiju i politiku, pa i za vladajuću nauku, ideologiju i politiku evropskih integracija, važi upravo ovo drugo, obrnuto. Upravo zbog toga što ne razume odnosno ne uvažava istoričnost savremenog svetskog sistema, a unutar ovoga i istoričnost savremenog evropskog sistema, vladajuća neofunkcionalistička nauka, ideologija i politika evropskih integracija, nema ni osnovnu orijentaciju u svetskom prostoru i istorijskom vremenu. Njena dezorijentacija u svetskom prostoru, manifestuje se kao fatalni evropocentrizam, a njena dezorijentacija u istorijskom vremenu, kao fatalni prezentocentrizam, odnosno kao fatalna dogma progresa.

O prezentocentrizmu i dogmi progresa biće nešto više reči u odeljku 2.1.3. koji sledi, a o evropocentrizmu, pored podsećanja na samu temu, koja nije sasvim nova i nepoznata, ne barem od 1960-ih, ovde ću uputiti još samo na jedan relativno nov, ako ne i najnoviji izvor, knjigu Imanuela Volerstina o evropskom univerzalizmu odnosno retorici moći iz 2006. (Wallerstein, 2006), čiji prevod na crnogorski, uskoro, do kraja 2007, ili početkom 2008, treba da se pojavi u izdanju Otvorenog kulturnog foruma (OKF) sa Cetinja.

2.1.3. Pitirim Sorokin: 25 vekova grčko-rimske i zapadne kulture

Treći naučnik kojeg u ovom izboru predlažem, jeste jedan od klasika sociologije XX veka, rusko-američki sociolog Pitirim Sorokin. Njegovo «otkriće» ima još duže trajanje, od polumilenijumske «Evrope» Fernana Brodela, odnosno polumilenijumskog «savremenog svetskog sistema» Imanuela Volerstina. Reč je o 25 vekova, dakle dva i po milenijuma, «grčko-rimske i zapadne kulture». Ovaj istorijski giga-entitet, Pitirim Sorokin je «otkrio», odnosno dokazao, impresivnim statističkim serijama, a zatim još i dodatno rasvetlio, lucidnim teorijskim generalizacijama, u svom kapitalnom delu *Social and Cultural Dynamics* iz 1957, sa velikim zakašnjenjem, skoro pola veka nakon pojave u originalu, prevedenom i objavljenom i kod nas (Sorokin, 2002).

I ovaj istorijski giga-entitet od punih dva i po milenijuma, može se sažeto vizualizovati. Ja sam to učinio u svojoj poslednjoj knjizi, *Belle époque: kritika dogme progresa* (Popović, 2007: Grafik 3, strana 20). Opsežna i rigorozna statistika dvadeset-pet vekova «grčko-rimske i zapadne kulture» Pitirima Sorokina, tamo je predstavljena preko tri parabole, prve koja rezimira antiku, druge koja rezimira srednjovekovlje, i treće koja

rezimira modernu (ova treća je, zapravo, «Evropa» Fernana Brodela, odnosno «savremeni svetski sistem» Imanuela Volerstina).

Vizualizacija tri parabole, snažno nam sugerije, još najmanje tri konkretne poente, ideje i pouke, koje su, i za našu temu odnosno predavanje, od najvećeg mogućeg značaja. Prvu, koja razreševa (pra)stari spor između antičkih cikličara i modernih progresivista, dajući delom-za-pravo-delom-za-krivo i jednima i drugima, i to tako što jasno pokazuje kako progres u istoriji postoji, ali samo kao relativan, ograničen i privremen (to su tri leva, uzlazna kraka one tri parabole, sa sasvim određenim i ograničenim vremenskim trajanjem), te kako je istorija u celini pre složena kombinacija ponavljanja (ciklusa) i promena (progesa), nego čista dinamika ili jednog ili drugog. Drugu, koja je više implicitna, ali neophodna, jer zumira i klarifikuje, inače prilično zamagljenu razliku, između dve vrste čovekove dinamike, naučno-tehnološkog rasta, koji je veoma snažan, buran, eksponencijalan, i moralno-političkog razvoja, koji je veoma slab, spor, linearan, a možda čak i samo stagnantan, ako ne i negativan: u velikoj diskrepanci između ove dve dinamike, najveća je drama našeg vremena, pa i čoveka kao vrste uopšte (Popović, 2007: Grafik 5, strana 21). I treću, koja statistički egzaktno i pouzdano, a teorijski eksplicitno i iluminantno, pokazuje kako naše poznomoderno vreme, odnosno vreme XX i XXI veka, nije vreme neograničenog rasta i progesa, kako svakodnevno a lažno prikazuje sva pa i evro-integracionistička dogma progesa, nego je vreme dugog istorijskog opadanja, dekadencije i interregnuma.

Zbog toga je hitno napuštanje dogme progesa, prvi i osnovni zadatak, svakoga ko želi da se adaptira na relativno nove okolnosti, te da se pripremi za borbu za novi i bolji istorijski sistem koja je već počela. «Čovekova borba za progres, nužan je uslov i sastavni deo progesa. A svaka dogma progesa suspenduje upravo ovu borbu, i to, po pravilu, tako što ju delegira na vlast, vođu, ili boga. Kao SIDA ili AIDS, sindrom stečenog nedostatka imuniteta. Zbog toga je dogma progesa pravi neprijatelj progesa, a kritika dogme progesa dodatni uslov i, ako baš hoćete, prijatelj progesa.» (Popović, 2007: strana 9).

Pre nego pređem i na najavljeni diskurs o budućnosti, nakon 25 vekova Pitirima Sorokina, navešću (ali zaista samo navesti) još tri-četiri duga (zapravo i od 25 vekova duža) trajanja, tek toliko da još i dodatno osnažim, kritiku uobraženog i samodestruktivnog prezentocentrizma, toliko karakterističnog za vladajuću dogmu progesa, vladajuću nauku, ideologiju i politiku uopšte, te vladajuću nauku, ideologiju i politiku evropskih integracija posebno. Najpre, «neolitske kulture» Trajana Stojanovića, dužine trajanja od 5-10 hiljada godina (Stojanović, 1997), zatim tamu i toplotu paleolitskih vremena, o čijem značaju za naša poznomoderno doba raspadanja, inteligentno piše jedan od vodećih nemačkih filozofa srednje generacije, Peter Sloterdajk (Sloterdajk, 2001), pa 100-200 hiljada godina čoveka kao vrste *Homo sapiens sapiens*, o čemu pišu antropolozi, 4,2 milijarde godina od nastanka života, čijom tajnom se bave biolozi, 4,7 milijardi godina od nastanka Zemlje (i Sunčevog sistema), čime se bave fizičari i atrolozi, pa sve do onog prvog i najvećeg, Big Bang-a, nastanka našeg kosmosa, pre oko 13,7 milijardi godina, koji je tajna za sve nas, dalje od ovog moguće je samo zamisliti, ne i znati: kosmos je naše najveće iskustvo i biće (Popović, 2007: Grafik 2, strana 19).

2.2. Budućnost: dva pogleda

2.2.1. Imanuel Volerstin: Evropa pod znakom pitanja

Samo nekoliko dana nakon poslednjeg, velikog i «vatrometnog» proširenja, u jednom obimom nevelikom, ali sadržinom dragocenom tekstu, Imanuel Volerstin je izneo i neku vrstu opšte ocene pola veka EU (Wallerstein, 2004). Po mom mišljenju, ova ocena pozitivnija je nego što to ova unija objektivno zaslužuje, mada se i ova, donekle preterana naklonost, može razumeti: u jarkom kontrastu EU spram SAD Džordža Buša Mlađeg, «najgoreg predsednika u istoriji SAD», kako ga je, zbog Iraka, ali i zbog antidemokratske politike unutar samih SAD, počeo nazivati sve veći broj ljudi, jedan vrhunski američki intelektualac, naučnik i profesor, možda i nije mogao drugačije, nego da u EU vidi neku vrstu bolje alternative.

Uprkos ovakvoj, «mezasluženo» visokoj oceni, međutim, i to je ono na što čitaocu ovog teksta posebno skrećem pažnju, pogled Imanuela Volerstina u budućnost, preciznije u narednih pola veka EU, još uvek je dovoljno suzdržan, skeptičan, kritičan i otvoren, pa se odmah može uočiti jarki kontrast, ovoga puta spram zatvorenih, nekritičkih, dogmatskih i apologetskih projekcija vladajućih neofunkcionalista i evrointegracionista. U narednih pola veka, kaže u ovom tekstu Imanuel Volerstin, nad EU ostaje da visi «veliki znak pitanja» (the big question mark).

Nad ovim «velikim znakom pitanja» ovde se neću duže zadržavati. Umesto mog manje ili više uspešnog prepričavanja, bolje je da zainteresovani čitalac, ovo pitanje upozna iz prve ruke, iz samog teksta Imanuela Volerstina. Radi dodatnog podsticaja u tom smeru, te nagoveštaja ozbiljnosti samog pitanja, ovde ću još samo naznačiti, odnosno precizirati, kako, po Imanuelu Volerstinu, rečeni «veliki znak pitanja», nad unijom ostaje da visi, u najmanje dva krupna domena: 1) u domenu kratkoročne i srednjoročne geopolitike, posebno u vezi sa Drugim zalivskim ratom, okupacijom i stanjem u Iraku, i 2) u domenu dugoročne dinamike i perspektive svetskog sistema, posebno u vezi sa ekonomskim i ukupnim odnosima Sever-Jug.

Immanuel Volerstin primećuje, naime, kako EU, u oba domena, nasuprot (samo)proklamovanoj progresivnosti, miroljubivosti i solidarnosti sa svim eksploatisanim i potlačenim ovog sveta, u realnosti, odnosno u realpolitici, u najboljem slučaju, ostaje, zapravo, jedan krajnje kompleksan, ambivalentan, kontradiktoran, i nestabilan entitet: čas stvarno progresivan, miroljubiv i solidaran sa ovima, čas realpolitički, «evro-atlantski» saveznik sa onima drugima, pa i sa administracijom i politikom «najgoreg predsednika u istoriji SAD» (Worse President Ever).

2.2.2. *Belle époque*: nova, globalna, desno-populistička konvergencija i konfrontacija

Negde početkom odnosno sredinom 1990-ih, socijalno-tržišna, ekološka, i pacifistička Evropa odnosno EU, u velikoj meri, zaista je i bila, jedna vrsta pozitivne, ekonomske, političke, i ukupne, civilizacijske alternative, tržišno-fundamentalističkim,

konzumerističkim, i neoimperijalnim SAD. I to ne toliko zbog tadašnje političke konjunktura, trenutne prevlasti nominalne socijaldemokratije, levice, centra, i levog centra, u tadašnjem političkom spektru većine zemalja EU, koliko zbog jedne mnogo dublje i trajnije, najmanje poluvekovne, bazične političke kulture. Na vrhuncu ovog trenda, došlo je čak i do obećavajuće, pozitivne EU-SAD konvergencije, čuvenog «trećeg puta», kojeg su, na izmaku poslednje decenije XX veka, najavili Bil Klinton, Toni Bler, i Gerhard Šreder.

Veoma brzo nakon toga, trend je brutalno prekinut i preokrenut. Jedanaesti septembar 2001, bio je samo «okidač» (trigger). U dubinama kompleksnog i kontradiktornog bića Evrope i EU, mora da je već bio spreman, negativni potencijal za prekid i preokret. EU jeste zadržala staru, pozitivnu, socijalno-tržišnu, ekološku i pacifističku retoriku progresa, civilizacije i alternative, ali je već u prvoj deceniji XXI veka, suštinski i značajno promenila karakter i smer. I to, opet, ne toliko i samo zbog promenjene aktuelne političke konjunktura, trenutne prevlasti nominalno konzervativnih, desnih ili desnocentrističkih narodnjaka u političkom spektru najvećeg broja zemalja EU, nego, opet, i mnogo više, zbog jedne dublje i trajnije, najmanje poluvekovne, bazične političke kontra-kulture: kontra-kulture «(neo)liberalnog kapitalizma» i desnog populizma.

Koliko dugo će ovaj kontra-trend u Evropi, EU i svetu da potraje, ostaje da se vidi. Bilo kako bilo, danas već više ne možemo da govorimo, o Evropi i EU kao socijalno-tržišnoj i pacifističkoj alternativi, za tržišno-fundamentalističke i neo-imperijalne SAD, nego, naprotiv, o jednoj novoj, globalnoj, «evro-atlantskoj», desno-populističkoj, konzervativnoj, ksenofobičnoj konvergenciji EU i SAD, te njihovoj još široj konvergenciji, ali i konfrontaciji, sa «ostatkom» sveta, «vajmarskom» Rusijom Vladimira Putina, «nuklearnim» Iranom Mahmuda Ahmadinedžada, i drugima, izgrađenim na sličnim bazičnim premisama. A tako, barem kada je o EU reč, nije izgledalo na samom početku (uz onu produženu progresivnu retoriku, to je dodatni razlog, da mnogi, aktuelni nazadak, «rakov hod» EU Havijera Solane, još uvek ne vide, te da im se kritike kakve i ja izlažem u ovom tekstu, čine ili potpuno neosnovane ili preterane). Prve reakcije Brisela, na pripreme, a zatim i na sam Drugi zalivski rat, posebno na opasnu, sveopravdavajuću doktrinu «preventivnog rata», što ju je neumorno širila podivljala vašingtonska administracija, bile su sasvim primerene, kritičke i eksplicitne. Ali ne za dugo. Već godinu-dve nakon prvih, kritičkih reakcija, Brisel je, korak po korak, tiho ali postojano, počeo da pristaje, a na kraju i sasvim pristao, uz neoimperijalnu, a ne samo «unilateralnu», politiku svog strateškog, evro-atlantskog saveznika.

U ovom tekstu, o aktuelnoj i vladajućoj desno-populističkoj politici u Evropi, EU, SAD, i svetu, krajnje redukovano i sažeto, izneo sam samo osnovnu tezu i argumentaciju. One koji o tome žele da pročitaju više, upućujem na nekoliko svojih poslednjih knjiga odnosno radova, pre svega na članak «Mutacija», u knjizi *Globalna prašina* (Popović, 2004: strana 11-34), zatim na tekstove «Evropa-Antoaneta», «Ars Humana», «Havijerov performans», «Dva fantoma», «Na liniji», «Fantom budućnosti», i «Evropa-Aparthejd», u knjizi *Evropa-Antoaneta* (Popović, 2006), najzad i na svoju najnoviju knjigu, *Belle epoque: kritika dogme progresa* (Popović, 2007).

3. Literatura

Grupa autora (2005). *Priručnik za školu evropskih integracija*. Podgorica: Centar za građansko obrazovanje, Centar za razvoj nevladinih organizacija, i Evropski pokret u Crnoj Gori.

Popović, Milan (2007). *Belle epoque: kritika dogme progresa*. Cetinje: Otvoreni kulturni forum; Zagreb: Durieux.

Popović, Milan (2005). *Dinamika ništavila: sociologija neslobode*. Cetinje: Otvoreni kulturni forum; Zagreb: Durieux.

Popović, Milan (2006). *Evropa-Antoaneta*. Ulcinj: Plima.

Popović, Milan (2004). *Globalna prašina*. Podgorica: Vijesti.

Popović, Milan (1995). *Ritam sveta: teorija svetskog sistema Imanuela Volerstina*. Podgorica: CID. Ova, kao i moje prethodne knjige, u elektronskom obliku, u PDF formatu, mogu da se nađu, i na mom ličnom veb-sajtu: www.milanmpopovic.info

Sloterdajk, Peter (2001). *U istom čamcu*. Beograd: Beogradski krug.

Sorokin, Pitirim (2002). *Društvena i kulturna dinamika*. Podgorica: CID; Beograd: Službeni list.

Stojanović, Trajan (1997). *Balkanski svetovi: prva i poslednja Evropa*. Beograd: Equilibrium.

Wallerstein, Immanuel (2006). *European Universalism: The Rhetoric of Power*. New York and London: The New Press.

Wallerstein, Immanuel (2004). «The U. S. and Europe, 1945 to Today,» Comment No. 137, May 15, 2004, fbc.binghamton.edu/commentr.htm

Wallerstein, Immanuel (2005). *Uvod u analizu svjetskog sistema*. Cetinje: Otvoreni kulturni forum (OKF).